

وضعیت آموزشی عراق در ۲۰۲۶

چکیده

آموزش عراق در سال ۲۰۲۶ در نقطه‌ای دوگانه قرار دارد: دسترسی آموزشی پس از دهه‌ها جنگ و بی‌ثباتی دوباره در حال گسترش است، اما کیفیت یادگیری، زیرساخت مدرسه، تربیت معلم، حکمرانی و پیوند آموزش با اشتغال هنوز عقب‌تر از نیاز جامعه حرکت می‌کند. گزارش پایش جهانی آموزش یونسکو برآورد می‌کند که نرخ تکمیل دوره ابتدایی از ۶۸٪ در ۲۰۱۰ به ۸۳٪ در ۲۰۲۰ رسیده و تکمیل متوسطه دوم از ۲۲٪ به حدود ۴۸٪ افزایش یافته است؛ با این حال، این برآوردها مدل‌سازی شده‌اند و برای سنجش تداوم روند، به داده‌های پیمایش ۲۰۲۶ نیاز است.

مسئله اصلی عراق دیگر فقط «بازگرداندن کودکان به مدرسه» نیست؛ مسئله این است که آیا مدرسه واقعاً یادگیری باکیفیت، مهارت دیجیتال، مهارت فنی و مسیر قابل اتکا به اشتغال فراهم می‌کند یا نه. کمبود بیش از ۱۰ هزار ساختمان مدرسه، فعالیت مدارس در شیفت‌های دوگانه و سه‌گانه، آموزش حرفه‌ای کوچک‌مقیاس، ضعف آموزش ضمن خدمت معلمان و شکاف میان مدرک دانشگاهی و بازار کار، این گذار را دشوار می‌کند.

در عین حال، ۲۰۲۶ سال مهمی برای اصلاحات است: برنامه iTALEEM با بودجه ۲۴ میلیون یورو تا اکتبر ۲۰۲۷ بر مدیریت داده‌محور، توسعه حرفه‌ای معلمان، ارزشیابی یادگیری و آموزش دیجیتال تمرکز دارد؛ و اصلاح آموزش فنی و حرفه‌ای به سمت مهارت‌های دیجیتال و سبز حرکت می‌کند. در اقلیم کردستان نیز برنامه‌ای برای ۱۰۰۰ کلاس هوشمند، شبکه آنلاین نزدیک به دو میلیون دانش‌آموز و معلم و استفاده از ابزارهای هوش مصنوعی اعلام شده است؛ اما این برنامه‌ها هنوز بیشتر نشانه ظرفیت اصلاح‌اند تا اثبات موفقیت سراسری.

میراث جنگ و مسیر بازسازی

عراق در دهه ۱۹۷۰ یکی از نظام‌های آموزشی قوی منطقه را داشت: آموزش ابتدایی اجباری و آموزش در همه سطوح رایگان بود و درآمد نفت هزینه گسترش آموزش را تأمین می‌کرد. جنگ ایران و عراق، جنگ خلیج فارس، تحریم‌های دهه ۱۹۹۰، حمله ۲۰۰۳ و خشونت فرقه‌ای این مسیر را قطع کردند. گزارش GEM یونسکو برآورد می‌کند که تا ۲۰۱۰ حدود ۸۰٪ مدارس آسیب دیده یا تخریب شده بودند و از سال ۲۰۰۰ نیز عراق فقط برای چهار سال از ۲۵ سال داده منظم درباره نرخ خارج‌بودن از مدرسه ارائه کرده است.

درگیری داعش در سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۷ آسیب را عمیق‌تر کرد. حدود یک‌سوم قلمرو کشور تحت اشغال شورشیان قرار گرفت، ۲۶ میلیون نفر تا دسامبر ۲۰۱۷ آواره داخلی بودند و حدود نیمی از مدارس مناطق اشغال‌شده آسیب دیدند یا تخریب شدند. کودکان آواره، بازگشتگان، فاقد اسناد هویتی و کسانی که چند سال از مدرسه دور مانده‌اند، همچنان با موانع بیشتری برای ثبت‌نام و بازگشت به مسیر تحصیل روبه‌رو هستند.

با کاهش خشونت در بخش‌هایی از کشور، بازسازی آغاز شده است. بانک جهانی بین ۲۰۲۰ و ۲۰۲۳ از بازسازی ۲۶ مدرسه در مناطق سابقاً درگیر حمایت کرد و برای بیش از ۱۰ هزار دانش‌آموز فضای آموزشی فراهم شد؛ این پروژه همچنین بیش از ۵ هزار معلم و مشاور را در سواد پایه، حساب پایه و حمایت روانی-اجتماعی آموزش داد و به ایجاد زیرساخت داده آموزشی کمک کرد. این مداخلات مهم‌اند، اما مقیاس آنها در برابر نیاز ملی محدود است؛ خود بانک جهانی تأکید می‌کند که عراق به سرمایه‌گذاری بسیار بزرگ‌تر و حمایت گسترده‌تر نیاز دارد.

دسترسی، ثبت‌نام و نابرابری

دسترسی آموزشی در دهه ۲۰۱۰ بهبود یافته است. در مناطق خارج از اقلیم کردستان، تعداد ثبت‌نام‌کنندگان دوره متوسطه بین سال‌های تحصیلی ۱۲/۲۰۱۱ و ۲۰/۲۰۱۹ حدود ۴۷٪ افزایش یافت و نسبت ثبت‌نام از ۵۰٪ به ۶۱٪ رسید. با این حال، رشد در متوسطه دوم محدودتر بود و از ۳۳٫۵٪ در ۱۶/۲۰۱۵ به ۳۷٪ در ۲۰/۲۰۱۹ رسید. این تفاوت نشان می‌دهد که ورود به مدرسه و ماندن تا پایان دوره متوسطه دو مسئله متفاوت‌اند.

نابرابری جغرافیایی و نهادی ساختاری است. عراق فدرال و اقلیم کردستان دو نظام آموزشی جداگانه با وزارتخانه، برنامه درسی و زبان آموزشی متفاوت دارند و داده‌های وزارت آموزش فدرال، استان‌های اقلیم را پوشش نمی‌دهد. در نتیجه، آمار ملی به‌سادگی قابل جمع نیست و مقایسه استان‌ها باید با احتیاط انجام شود.

زیرساخت همچنان گلوگاه اصلی دسترسی و کیفیت است. بیش از نیمی از مدارس در یک ساختمان با مدرسه‌ای دیگر شریک‌اند؛ در برخی استان‌ها فقط حدود یک‌چهارم ساختمان‌ها یک مدرسه را در خود جای می‌دهند. وزارت آموزش از کمبود بیش از ۱۰ هزار ساختمان مدرسه و کمبود آب، بهداشت و امکانات شست‌وشو گزارش کرده است. مدارس چندشیفته ظرفیت را بالا می‌برند، اما ساعت آموزش را کاهش می‌دهند و فشار بیشتری بر معلم و دانش‌آموز وارد می‌کنند. بانک جهانی گزارش می‌کند که برخی دانش‌آموزان گاهی فقط حدود چهار ساعت در روز آموزش می‌بینند.

کودکان دارای معلولیت، آوارگان، بازگشتگان، پناهندگان و خانواده‌های کم‌درآمد در معرض خطر بیشتری هستند. برنامه ITALEEM صراحتاً این گروه‌ها را هدف گرفته و بر محیط‌های آموزشی فراگیر، حساس به جنسیت و مقاوم در برابر تغییرات اقلیمی تأکید می‌کند. نکته مهم این است که سیاست «بازگشت به مدرسه» بدون مسیر واقعی از ثبت‌نام تا تکمیل دوره متوسطه، به تنهایی کافی نیست.

کیفیت یادگیری و معلمان

توسعه کمی آموزش الزاماً به یادگیری منجر نشده است. شاخص سرمایه انسانی بانک جهانی برآورد می‌کند کودکی که امروز در عراق متولد می‌شود، در بزرگسالی حدود ۴۱٪ از بهره‌وری بالقوه خود را به دست خواهد آورد؛ این شاخص ترکیبی، هم سال‌های تحصیل و هم کیفیت یادگیری و سلامت را در نظر می‌گیرد.

کیفیت معلم یکی از نقاط تعیین‌کننده است. سال‌ها درگیری و دستمزد پایین باعث خروج بسیاری از معلمان از حرفه شد و جایگزینی آنها دشوار بود. گزارش GEM از استخدام معلمان موقت یا داوطلب، ناهمگونی کیفیت آموزش و نگرانی درباره انتصاب‌های مبتنی بر patronage سیاسی به جای شایستگی گزارش می‌کند. همچنین شمار معلمان متوسطه حقوق‌بگیر بیش از دو برابر شمار کلاس‌های در حال تدریس عنوان شده که احتمال بی‌نظمی در فهرست حقوق را مطرح می‌کند.

بانک جهانی نیز می‌گوید فرصت‌های توسعه حرفه‌ای پیش و ضمن خدمت معلمان نابرابر است و کیفیت و پوشش آن متفاوت می‌ماند. پاسخ اصلاحی در حال شکل‌گیری است: پروژه بانک جهانی از الگوی آموزش آبخاری استفاده کرد، به این معنا که ۹۵ مربی ارشد بیش از ۵ هزار معلم و مشاور را آموزش دادند. برنامه iTALEEM نیز ایجاد نظام توسعه حرفه‌ای مستمر و مربی‌گری در مدرسه را در اولویت گذاشته است.

داده و ارزشیابی یادگیری نیز ضعیف است. به همین دلیل، iTALEEM بر گسترش سامانه اطلاعات مدیریت آموزش، تصمیم‌گیری بر مبنای داده و ارزشیابی ملی یادگیری، به‌خصوص در ابتدایی و متوسطه اول، تمرکز دارد. بدون داده منظم درباره حضور، یادگیری، ترک تحصیل، کیفیت تدریس و تفاوت استان‌ها، سیاست‌گذاری در معرض خطا و تخصیص منابع در معرض فشار سیاسی خواهد بود.

آموزش فنی و حرفه‌ای و گذار به اشتغال

آموزش فنی و حرفه‌ای برای عراق اهمیت ویژه دارد، زیرا اقتصاد نفتی درآمد زیادی ایجاد می‌کند اما شغل کافی برای جمعیت جوان نمی‌سازد. ثبت‌نام آموزش حرفه‌ای از حدود ۵۰ هزار نفر در ۲۰۱۷ به ۱۰۹ هزار نفر در ۲۰۲۱ افزایش یافت، اما هنوز فقط حدود ۱۱٪ از کل ثبت‌نام متوسطه دوم را تشکیل می‌داد.

در ۲۰۲۶، یونسکو و اتحادیه اروپا با اجرای پروژه TVET III تلاش می‌کنند برنامه‌های فنی و حرفه‌ای را بر اساس داده بازار کار بازطراحی کنند. ارزیابی بازار کار فوریه تا مه ۲۰۲۶، تقاضای فزاینده برای مهارت‌های ICT، بازاریابی دیجیتال، توسعه نرم‌افزار، امنیت سایبری و مدیریت شبکه و سیستم‌ها را در بغداد، بصره، ذی‌قار، قادسیه و نینوا نشان داد. در استان‌هایی مانند بابل، اربیل، صلاح‌الدین، سلیمانیه و دهوک نیز فرصت‌هایی در انرژی خورشیدی، ساخت‌وساز سبز، حفاظت محیط‌زیست، کشاورزی پایدار و آبیاری شناسایی شد.

این رویکرد از نظر سیاستی درست است: یک مدل واحد ملی برای همه استان‌ها مناسب نیست و باید برنامه درسی با اقتصاد محلی هماهنگ شود. پروژه همچنین بر آزمایشگاه‌های به‌روز، محیط‌های آموزشی بهتر و پیوند قوی‌تر میان مدارس حرفه‌ای، دانشگاه‌های فنی، مراکز آموزش و کارفرمایان تأکید می‌کند.

با وجود این، آموزش به‌تنهایی بحران اشتغال را حل نمی‌کند. در ۲۰۲۶ حدود ۲۰۰ هزار نفر سالانه از دانشگاه‌ها و آموزش فنی فارغ‌التحصیل می‌شوند، در حالی که ظرفیت جذب بخش خصوصی محدود است. گزارش‌های ۲۰۲۵ و ۲۰۲۶ نرخ بیکاری جوانان را

حدود ۲۸ تا ۳۲٪ گزارش کرده‌اند و از شکاف میان رشته‌های دانشگاهی و نیاز اقتصاد سخن می‌گویند. بنابراین اصلاح TVET باید هم‌زمان با توسعه صنعت، خدمات، فناوری و شرکت‌های خصوصی پیش برود؛ در غیر این صورت، مهارت‌آموزی بدون شغل به ناامیدی جدید تبدیل می‌شود.

آموزش عالی و دانشگاه‌ها

عراق طی دو دهه گذشته ظرفیت آموزش عالی را به‌طور چشمگیری افزایش داده و دانشگاه‌ها و مؤسسات فنی بیشتری ایجاد کرده است. این گسترش دسترسی یک دستاورد مهم است، اما کیفیت و اشتغال‌پذیری عقب‌تر از کمیت حرکت می‌کند. در اقلیم کردستان، یک مطالعه منتشرشده در ۲۰۲۶ چالش‌های اصلی را کمبود خروجی پژوهشی، نیاز به اصلاح برنامه‌های درسی، توسعه اعضای هیئت علمی و هم‌راستایی با بازار کار می‌داند.

در سال تحصیلی ۲۰۲۴-۲۵، پذیرش دانشگاهی در رشته‌های آموزش و علوم پایه، علوم، مدیریت و اقتصاد و مهندسی در مقیاس بزرگی ادامه داشت؛ اما اقتصاد عراق ظرفیت کافی برای جذب این تعداد فارغ‌التحصیل در مشاغل تخصصی ایجاد نکرده است. انکای تاریخی به استخدام دولتی، ارزش اجتماعی بالای مدرک و ضعف بخش خصوصی، انگیزه دانشگاه‌ها و دانشجویان را از مهارت‌های عملی و کارآفرینی دور می‌کند.

نشانه‌هایی از اصلاح وجود دارد. مطالعه مربوط به اقلیم کردستان از اجرای دستورالعمل‌های تضمین کیفیت، حرکت به سمت فرایند بولونیا، تعامل بیشتر با نهادهای اعتباربخشی و تلاش برای افزایش ظرفیت پژوهش و اشتغال‌پذیری خبر می‌دهد. در سطح ملی نیز آموزش فنی و مسیرهای انتقال از آموزش حرفه‌ای به تحصیلات پس از متوسطه در حال تقویت است. با این حال، هنوز باید کیفیت دانشگاه‌ها را بر اساس خروجی پژوهش، اشتغال فارغ‌التحصیلان، همکاری با صنعت، یادگیری دانشجو و اعتباربخشی مستقل سنجید؛ افزایش تعداد مؤسسات به خودی خود نشانه ارتقای کیفیت نیست.

دیجیتالی‌شدن و هوش مصنوعی

دیجیتالی‌شدن آموزش در عراق از یک گزینه جانبی به اولویت اصلاحی تبدیل شده است. ITALEEM عملیاتی‌کردن پلتفرم‌های آموزش دیجیتال و فناوری آموزشی را برای تداوم آموزش و یادگیری مادام‌العمر دنبال می‌کند. در اقلیم کردستان، برنامه اعلام‌شده

برای سال ۲۰۲۶ شامل ۱۰۰۰ کلاس هوشمند، شبکه آنلاین نزدیک به دو میلیون دانش‌آموز و معلم، زیرساخت‌های خورشیدی و ورود ابزارهای هوش مصنوعی به تدریس و فعالیت‌های دانش‌آموزی است.

فناوری می‌تواند دسترسی، پشتیبانی از معلم، جمع‌آوری داده و تداوم آموزش را تقویت کند؛ برنامه‌های iTALEEM و اقلیم کردستان نیز دقیقاً بر همین ظرفیت‌ها بنا شده‌اند. اما شکاف دسترسی، برق و اتصال ناپایدار، کمبود مهارت دیجیتال معلم، حفاظت از داده کودکان و کیفیت نامتوازن محتوا، خطر تشدید نابرابری را ایجاد می‌کند. بنابراین دیجیتالی‌کردن نباید جایگزین ساخت مدرسه، تربیت معلم و اصلاح برنامه درسی شود؛ باید در خدمت آنها قرار گیرد.

حکمرانی، بودجه و اجرای سیاست

عراق «راهبرد ملی آموزش ۲۰۲۲-۲۰۳۱» را با هدف افزایش دسترسی و کیفیت پذیرفته است. مسئله اصلی اکنون طراحی سیاست نیست، بلکه اجرا، هماهنگی و تأمین مالی پایدار است. نظام آموزش میان دولت فدرال و اقلیم کردستان تقسیم شده و داده‌ها، برنامه‌های درسی، زبان و ظرفیت اجرایی در دو حوزه یکسان نیست.

گرچه هزینه اسمی آموزش از ۸۰۲ تریلیون دینار در ۲۰۰۹ به ۱۰۰۸ تریلیون دینار در ۲۰۱۹ رسید، اما سهم آن از کل هزینه دولت و تولید ناخالص داخلی کاهش یافت. در اقلیم کردستان نیز بودجه آموزش در فاصله ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۶ حدود ۳۰٪ افت کرد و فقط سهم کوچکی از بودجه آموزش به سرمایه‌گذاری اختصاص یافت؛ اجرای بودجه سرمایه‌ای هم پایین بود. این الگو توضیح می‌دهد چرا بازسازی مدرسه و اصلاح کیفیت هم‌زمان با افزایش نیاز جمعیتی دشوار است.

اولویت‌های اجرایی برای ۲۰۲۶ تا ۲۰۳۱ باید بر نظام داده آموزشی، مدارس کم‌برخوردار و مناطق بازگشته از جنگ، ساخت مدرسه و رفع آب و بهداشت، حرفه‌ای‌کردن جذب و ارتقای معلم، ارزشیابی ملی یادگیری، توسعه TVET مطابق نیاز استانی و اتصال دانشگاه‌ها به کارفرمایان متمرکز شود؛ این جهت‌گیری با اولویت‌های راهبرد ملی، iTALEEM و TVET III هم‌خوان است. اجرای آنها به شفافیت استخدام و حقوق، کنترل فساد، هماهنگی فدرال-اقلیم و بودجه چندساله نیاز دارد.

جمع‌بندی و چشم‌انداز

وضعیت آموزشی عراق در ۲۰۲۶ را باید «بهبود دسترسی همراه با بحران کیفیت و اشتغال» توصیف کرد. روند تکمیل و ثبت‌نام نسبت به دهه‌های جنگ بهتر شده، بازسازی مدارس و برنامه‌های حمایتی در جریان است و اصلاحات داده‌محور، آموزش دیجیتال و TVET آغاز شده‌اند.

اما فاصله میان دسترسی و یادگیری هنوز زیاد است. کمبود ساختمان، شیفت‌های فشرده، معلمان کم‌حمایت، داده‌های ناقص، نابرابری منطقه‌ای و بازار کار کوچک باعث می‌شود افزایش سال‌های تحصیل به‌طور خودکار به سرمایه انسانی بهتر تبدیل نشود.

اگر عراق بتواند منابع نفتی را به سرمایه‌گذاری پایدار در معلم، مدرسه، داده، مهارت فنی و اشتغال خصوصی تبدیل کند، دهه آینده می‌تواند دوره بازسازی واقعی سرمایه انسانی باشد؛ در غیر این صورت، شکاف میان گسترش فارغ‌التحصیلی و ظرفیت محدود بازار کار باقی می‌ماند. مهم‌ترین آزمون ۲۰۲۶ نه اعلام برنامه‌های جدید، بلکه تبدیل آنها به آموزش بهتر در کلاس، مهارت قابل استفاده و شغل واقعی است.